

Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση του Αντώνη Φωστιέρη*¹

Φωτίζοντας το ποιητικό παλίμψηστο του φωστιερίκου σύμπαντος

Του Νεκτάριου Μουρδικούδη²

Τις τελευταίες δεκαετίες οι ιδιότητες του ποιητή και κριτικού Γιώργου Μαρκόπουλου βαδίζουν παράλληλα και τέμνονται.³ Ικανός θεράπωντας των «δίδυμων αδελφών»,⁴ της λογοτεχνίας και της κριτικής, επιχειρεί με τα κριτικά του δοκίμια να ιχνηλατήσει τη συγγραφική ταυτότητα ομοτέχνων του, και ιδίως ποιητών της Γενιάς του '70, στην οποία ανήκει.

Σε συνέχεια του κριτικού του έργου, που ξεκίνησε εκδοτικά το 1991, με την κυκλοφορία του πρώτου τόμου του δοκιμίου του, *Εκδρομή στην άλλη γλώσσα* (εκδ. Ρόπτρον), τριάντα δύο χρόνια αργότερα ο Γ. Μαρκόπουλος εκδίδει τη νέα του μελέτη, *Η ποίηση του Αντώνη Φωστιέρη*.⁵ Με μια έκδοση εξ ολοκλήρου αφιερωμένη στην κορυφαία αυτή ποιητική φυσιογνωμία της Γενιάς του, καλείται να συμπληρώσει τη μέχρι τώρα κριτική εξέταση του έργου που προαναφέραμε,⁶ αλλά και να φωτίσει το ποιητικό του παλίμψηστο,⁷ διότι αντιλαμβάνεται πως «ο Φωστιέρης είναι [...] αρκετά δυσπρόσιτος όσον αφορά στην προσέγγιση της ποίησής του».⁸

Πώς βαδίζει, όμως, ο κριτικός Μαρκόπουλος στο νέο του αυτό δοκίμιο; Επηρεάζεται από την ποιητική του ταυτότητα; Ποια σχέση επιχειρεί να οικοδομήσει με τον αναγνώστη του;

Ο Μαρκόπουλος προβάλλει εξ αρχής την πρόθεσή του να λειτουργήσει ως «δημοκρατικός» κριτικός, επιλέγει τον δρόμο της «πειθούς»⁹ και τοποθετεί τον

¹ Γιώργος Μαρκόπουλος, *Η ποίηση του Αντώνη Φωστιέρη*, εκδ. Εκάτη, Αθήνα 2022.

² Ο Νεκτάριος Μουρδικούδης είναι φιλόλογος με ΜΑ στη Νεοελληνική Φιλολογία.

³ Για τον Γιώργο Μαρκόπουλο, ως κριτικό και δοκιμογράφο, βλ. ενδεικτικά Νιώτη Μ. Αθανασίου, *Ο ποιητής ως κριτικός: Η κριτική συνεισφορά του Γιώργου Μαρκόπουλου*, Μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2018, ανακτήθηκε από <http://ikee.lib.auth.gr/record/299782?ln=el> στις 12/5/2023· Θεοδόσης Πυλαρινός (πρόλ. – επιμ.), *Για τον Γιώργο Μαρκόπουλο – Κριτικά κείμενα*, εκδ. Αιγαίον, Λευκωσία 2017· Ανθούλα Δανυήλ, «Η Γενιά του '70 και η κριτική της», *Νέα Εστία, Αφιέρωμα: Η ποιητική Γενιά του '70*, τ. 181, τχ. 1875, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2017, 978-983 (ιδίως 982-983)· Μαρία Ν. Ψάχου, *Η ποιητική γενιά του '70 – Ιδεολογική και αισθητική διερεύνηση*, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2011, 104-105 και passim, ανακτήθηκε από <http://hdl.handle.net/10442/hedi/28388> στις 12/5/2023, κ.ά.

⁴ Βλ. σχετικά Τίτος Πατρίκιος, «Λογοτεχνία και Κριτική, οι δίδυμες αδελφές», στο Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου (επιμ.), *Η λογοτεχνία σήμερα: όψεις, αναθεωρήσεις, προοπτικές – Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 29, 30 Νοεμβρίου – 1 Δεκεμβρίου 2002, Γ' Πανελλήνιο Συνέδριο με διεθνή συμμετοχή*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, 36.

⁵ Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π.

⁶ Σημειωτέον πως και στον δεύτερο τόμο του δοκιμίου του, *Εκδρομή στην άλλη γλώσσα*, ο Γ. Μαρκόπουλος καταθέτει απόψεις του για την ποίηση του Αντ. Φωστιέρη. Βλ. αναλυτικότερα, Γ. Μαρκόπουλος, *Εκδρομή στην άλλη γλώσσα*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1994, 167-181.

⁷ Όπως δηλώνει και ο ίδιος εμφατικά: «Όλα τα πράγματα είναι παλίμψηστα, με διαδοχικές στρώσεις και επιφάνειες, όλα τα πράγματα έχουν μια δεύτερη, κρυφή και αθέατη πλευρά, που μπορεί να είναι εξίσου ή ακόμη περισσότερο σημαντική από την ορατή», Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 40.

⁸ Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 9.

⁹ Για τη διάκριση μεταξύ γοητείας και πειθούς, ως «μεθοδεύσεις» τις οποίες μετέρχεται ένας κριτικός για να «έλξει την συμφωνία των ανθρώπων», βλ. αναλυτικότερα Κ. Θ. Δημαράς, «Τι, ίσως, είναι η

αναγνώστη του στη θέση του συνοδοιπόρου. Από κοινού θα προχωρήσουμε στην ποίηση του Φωστιέρη και «θα ιχνηλατήσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά του έργου του, εστιάζοντας στα αντιπροσωπευτικότερα βιβλία του»,¹⁰ σημειώνει.

Στις πρώτες κιόλας σελίδες του δοκιμίου του γίνεται εμφανής η κριτική του στάση· επιλέγει ποιες από τις συλλογές θα εξετάσει, με κριτήριο «την ουσιαστική στροφή που σημείωσαν». Συγκεκριμένα, παραλείπει τα «νεανικά» ποιητικά έργα του Φωστιέρη και μελετά τις συλλογές: *Σκοτεινός Έρωτας* (1977), *Ο διάβολος τραγούδησε σωστά* (1981), *Το θα και το να του θανάτου* (1987), *Η σκέψη ανήκει στο πένθος* (1996), *Πολύτιμη Λήθη* (2003), *Τοπία του Τίποτα* (2013) και *Θάνατος ο Δεύτερος* (2020).

Η κριτική του θέαση δομείται, άτυπα, σε επτά ενότητες, που αντιστοιχούν σε κάθε μία από τις προαναφερθείσες συλλογές του Φωστιέρη, με την έκταση που αφιερώνεται να είναι περίπου η ίδια, ενώ ο σχολιασμός τριών από τις συλλογές αναπτύσσεται περισσότερο.¹¹ Μέσα σε αυτές τις ενότητες, ο αναγνώστης μπορεί να βαδίζει στο πλάι του Μαρκόπουλου όχι ασθμαίνοντας, αλλά με σταθερά βήματα, καθώς προχωρεί σε έναν συνεχή και δημιουργικό διάλογο με τον κριτικό. Η συνεχής μάλιστα παράθεση εκτενών ποιητικών αποσπασμάτων, που λειτουργούν κι ως τεκμήρια εγκυρότητας που ενδυναμώνουν την επιχειρηματολογία του Μαρκόπουλου, επιτρέπουν στους αναγνώστες να έρχονται και οι ίδιοι αντιμέτωποι με το φωστιερίκο ποιητικό σύμπαν, επαν-ερμηνεύοντάς το.¹² Τα ίδια τα ποιήματα, εξάλλου, κατευθύνουν την κριτική του Μαρκόπουλου. Μπορούμε, επίσης, να διακρίνουμε ότι αναφορές στο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο εντός των οποίων δημιουργήθηκαν απουσιάζουν, όπως και ενδεχόμενες βιογραφικές προσεγγίσεις.

Ο κριτικός, με την οξυδερκή του ματιά, εντοπίζει, περιγράφει και ερμηνεύει τους κεντρικούς πυρήνες και τους αντιθετικούς πόλους, στους οποίους οικοδομούνται τα ποιήματα του Φωστιέρη. Ακολουθεί την πορεία ωρίμανσής του, εξετάζει συγκριτικά τις συλλογές του, ανιχνεύοντας τα εσωτερικά νήματα, μελετά τις «αλλεπάλληλες στρώσεις της γλώσσας»¹³ και τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της γραφής του (σε διάφορα επίπεδα, όπως μορφικό, ιδεολογικό, θεματικό κ.ά.), που συγκροτούν το μοναδικό φωστιερίκο ύφος.

Με καλλιεργημένο το αισθητήριο της αναγνωστικής του πρόσληψης, ο Μαρκόπουλος αναγνωρίζει την ευρηματικότητα του Φωστιέρη και την πειραματική του διάθεση,¹⁴ τα νέα στοιχεία που παρεισφρέουν στην ποίησή του, για παράδειγμα από τις θετικές επιστήμες, και τους διακειμενικούς αλληλοσυσχετισμούς. Αποκαλύπτει

κριτική», *Η κριτική στη νεότερη Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας – Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1981, 256-257.

¹⁰ Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 9.

¹¹ Πρόκειται για τις συλλογές: *Η σκέψη ανήκει στο πένθος* (γιατί «κινείται σε ακόμη μεγαλύτερη ποιητική ωριμότητα», Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 30), *Τοπία του Τίποτα* (γιατί σε αυτήν «συναντάμε ένα ακόμη καινοφανές στοιχείο», Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 52, αλλά και την έντονη πειραματική διάθεση του Φωστιέρη) και *Θάνατος ο Δεύτερος* (γιατί «ο λόγος του Φωστιέρη αγγίζει εδώ την απόλυτη πύκνωση και λιτότητα», Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 62).

¹² Η παράθεση εκτενών ποιητικών αποσπασμάτων είναι ιδιαίτερα πυκνή, μιας και σε σύνολο 60 περίπου σελίδων φιλοξενούνται 40 τουλάχιστον εκτενή ποιήματα, δίχως να συνυπολογίζονται και οι μικρότερης έκτασης στίχοι.

¹³ Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 41.

¹⁴ Για παράδειγμα, τον εξαίρει για ποιητική του απόπειρα, γιατί «για πρώτη φορά επιχειρήθηκε να εφαρμοστεί στην ποιητική πράξη και να διαπιστωθεί ο βαθμός της επιρροής που μπορεί να έχει στην αναγνωστική πρόσληψη η αλλαγή του εκφραστικού τρόπου», ενώ και σε άλλο σημείο κρίνει αυτούς τους πειραματισμούς θετικά, διότι «προχωρούν την ποίηση ένα βήμα πιο πέρα». Βλ. σχετικά Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 51 και 65 αντίστοιχα.

ακόμη όλα εκείνα τα κλειδιά, με τα οποία μπορούμε να αποκτήσουμε πρόσβαση σε δεύτερο επίπεδο ανάγνωσης της ποίησης του Φωστιέρη. Αξιοσημείωτα είναι και τα σχόλιά του για τα ποιήματα ποιητικής, στα οποία φωτίζεται και η δική του στάση, ο δικός του αγώνας με τις λέξεις.¹⁵

Με το πυκνό και λιτό του ύφος, ο κριτικός ακολουθεί τους «κανόνες της λογικής», τον «νόμιμο λόγο» και όχι το «bel canto»,¹⁶ δίχως αυτό όμως να σημαίνει πως δεν σαγηνεύει τον αναγνώστη χάρη στην εκφραστική του δεινότητα. Ο ίδιος προάγει τον διάλογο, αποφεύγοντας τα κριτικά θέσφατα. Θέτει στον εαυτό του και στους αναγνώστες του ερωτήματα,¹⁷ προχωρά σε εικασίες,¹⁸ όπου θεωρεί απαραίτητο διευκρινίζει περισσότερο τις θέσεις του,¹⁹ ενώ και σε ενδεχόμενους δογματισμούς που προκύπτουν, επιχειρεί να τους μετριάσει, «αμφισβητώντας» εαυτόν.²⁰ Παράλληλα, παραμένει εξωστρεφής και αντιλαμβάνεται την κριτική ως ανοιχτή διαδικασία, γι' αυτό και προσφέρει μελλοντικές υποθέσεις εργασίας.²¹

Ο Μαρκόπουλος ολοκληρώνει με νηφαλιότητα, σε ποικίλα σημεία, το τρίπτυχο²² της κριτικής, αξιολογώντας διθυραμβικά το ποιητικό έργο του Φωστιέρη, αφού παραλληλίζει τις «νοηματικές κορυφώσεις» της ποίησής του, ως «φαινόμενο μεγάλης σπουδαιότητας», με αυτές που συναντάμε «στο έργο ποιητών του παρελθόντος, όπως του Σολωμού, του Παλαμά, του Σεφέρη, του Ελύτη, κατεξοχήν δε του Καβάφη».²³ Στο ερώτημα τι κομίζει στο λογοτεχνικό γίνεσθαι ο συγκεκριμένος ποιητής, απαντά πως «προσφέρει μια ποίηση εμβολιασμένη άριστα από τα τραυματικά ερωτήματα που προβάλλει στον εαυτό μας η εγγενής ερημιά μας»²⁴ και «ότι συντέινει, με την ποιότητά του, στην κάθαρση της γλώσσας και της θεματολογίας της».²⁵

«Κάθε έργο Τέχνης δεν είναι σε θέση να μνημειώσει παρά ένα πολλοστημόριο της σύνολης ανθρώπινης εμπειρίας»,²⁶ σχολιάζει ο Μαρκόπουλος, ολοκληρώνοντας το δοκίμιό του. Το παρόν, όμως, «έργο τέχνης» του Μαρκόπουλου, γέννημα της δέκατης μούσας, αν και εσωκλείει ένα πολλοστημόριο της ποίησης του Φωστιέρη, καταφέρνει να μας συμπαρασύρει στην «υπόγεια υπόσταση» των ποιημάτων του, μα πάνω απ' όλα

¹⁵ Αναφέρεται, ενδεικτικά, στον ρόλο του περιβάλλοντος ως αρχικού ερεθίσματος στα μάτια του ποιητή, στην ποιητική γλώσσα που εκφράζει «από μόνη της μια απώλεια», στη συνομιλία της ποίησης με την επιστήμη, αλλά και στον προορισμό του ποιητή: «Το γραπτό, το κείμενο, η διαρκής πάλη με την ποίηση και με το ποίημα είναι για τον ποιητή ο γραμμένος από τη μοίρα του προορισμός», κ.ά. Βλ. Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 24, 30, 45, 47 αντίστοιχα.

¹⁶ Κ. Θ. Δημαράς, «Τι, ίσως, είναι η κριτική», ό.π., 257.

¹⁷ Ενδεικτικά: «Ο τίτλος της συλλογής [...] είναι άραγε αμφίσημος;», «Τι είναι όμως το βιβλίο αυτό (ένα από τα καλύτερα βιβλία που έχουμε διαβάσει ως τώρα);», κ.ά. Βλ. Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 9 και 19 αντίστοιχα.

¹⁸ Ενδεικτικά: «Η δεύτερη μάλιστα εκδοχή γίνεται, νομίζω», «Παρόμοια έκπληξη υποθέτω ότι θα ένιωθε και ο Φωστιέρης», κ.ά. Βλ. Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 9 και 45 αντίστοιχα.

¹⁹ Ενδεικτικά: «Με άλλα λόγια πρόκειται για ένα ποιητικό “δοκίμιο”», ή, για να γίνει πιο κατανοητός, προσφέρει και ευφρείς μεταφορικές εικόνες: «Οι ρήσεις [...] εντάσσονται στο σώμα των ποιημάτων με απόλυτη φυσικότητα, με τρόπο που θυμίζει την ενσωμάτωση αρχαίων κιόνων [...] στη δομή χριστιανικών ναών», κ.ά. Βλ. Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 20 και 58 αντίστοιχα.

²⁰ Ενδεικτικά: «Το ποίημα αποδομεί (ή έστω αμφισβητεί) την υπερβολή», κ.ά. Βλ. Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 52.

²¹ Ενδεικτικά: «Θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, νομίζω, ο εντοπισμός, η κατάταξη και η λεπτομερής επεξεργασία του γνωμολογικού υλικού που βρίσκεται εγκατεσπαρμένο σε όλο το έργο του Φωστιέρη». Βλ. Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 63.

²² Παναγιώτης Μουλλάς, *Η δέκατη μούσα – Μελέτες για την κριτική*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 2001, 12.

²³ Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 63.

²⁴ Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 27.

²⁵ Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 28.

²⁶ Γ. Μαρκόπουλος, *Η ποίηση...*, ό.π., 66.

«μας βοηθάει να πορευτούμε με βλέμμα κριτικό και ανήσυχο στη συστάδα του ποιητικού του λόγου, όχι για να ερμηνεύσουμε αυτό το έργο με τρόπο οριστικό και αμετάκλητο, αλλά για να αντιληφθούμε τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες η ποίηση μεταβάλλεται».²⁷

²⁷ Αν και το απόσπασμα αφορά στην έκδοση του ποιητή Μαρκόπουλου, *Ποιήματα 1968-2010 (Επιλογή)* (εκδ. Κέδρος, Αθήνα 42014), θεωρήθηκε πως ταιριάζει απόλυτα και στη συγκεκριμένη κριτική απόπειρα του ίδιου. Βλ. Ιωάννης Πανουτσόπουλος, «Γιώργος Μαρκόπουλος – Ο σκοτεινός Αλφειός της ελληνικής ποίησης», «Φρέαρ», ανακτήθηκε από <https://frear.gr/?p=5993> στις 12/5/2023.